

Polskojęzyczny globus wydany w okresie międzywojennym w Leningradzie (Petersburg) – pomoc dydaktyczna czy narzędzie polityczne?

Małgorzata Taborska

<https://orcid.org/0000-0002-9228-4340>

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Zarys treści: Unikatowy polskojęzyczny globus z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego opublikowała Pierwaja Kartograficzeskaja Fabrika Wsiesojuznogo Kartograficzeskogo Triesta w Leningradzie (Petersburg) jako pomoc dydaktyczna dla polskich okręgów w ZSRR. Został przywieziony do Krakowa przez siostry nazaretanki podczas repatriacji po drugiej wojnie światowej. Mapa jest fizyczna, z dość ubogą warstwą tematyczną, wyakcentowane są treści przedstawiające rozwój gospodarczy i przemysłowy ZSRR. Przeanalizowano polityczne znaczenie globusa.

Słowa kluczowe: globus szkolny, Leningrad, globus polskojęzyczny, dwudziestolecie międzywojenne

Wstęp

Modele Ziemi postrzegane są jako pomoc szkolna czy zabawka edukacyjna dla dzieci i młodzieży. Mały ruch, i z Europy znajdujemy się w Australii czy Ameryce Południowej. Przed epoką eksploracji kosmosu widok modelu naszej planety był niezwykle przeżyciem, obecnie to jeden z wielu znanych nam obrazków.

Produkcja polskojęzycznych globusów była opisywana wielokrotnie¹. Można wyróżnić cztery jej główne fazy: przed

Abstract: The unique Polish-language globe from the Jagiellonian University Museum was published by the First Cartographic Factory of the All-Union Cartographic Enterprise in Leningrad (Petersburg) as a teaching aid for Polish districts in the USSR. It was brought to Krakow by the Nazareth nuns during their repatriation after World War II. The map is physical, with a relatively poor thematic layer; it emphasizes the USSR's economic and industrial development. The political significance of the globe was analyzed.

Keywords: school globe, Leningrad, Polish-language globe, interwar period

pierwszą wojną światową, okres międzywojenny, czasy powojenne do końca lat osiemdziesiątych i współczesne, od lat dwudziestych. Wersje adresowane na rynek polski znane były od połowy XIX w.², jednak produkowały je zagraniczne firmy: od lat pięćdziesiątych tego stulecia Abel-Klinger w Norymberdze, a od sześćdziesiątych Jan Felkl w Pradze³. Dopiero ok. 1920 r. w Zakładzie Artystyczno-Litograficznym Władysława Głowczewskiego w Warszawie wydano pierwsze mapy dla naszych globusów, opublikowanych nakładem firm Pomoc Szkolna i Nasz Sklep-Urania⁴. Okres międzywojenny był

¹ B. Olszewicz, *Alte Globen in Polen*, „Der Globusfreund”, 15/16, 1966/1967, s. 263–277; J. Piasecka, *Polskie globusy Ziemi z XIX i XX wieku*, Lublin 2004; M. Taborska, *Globusy polskie. Polskojęzyczne globusy Ziemi 1840–2006*, Kraków 2006; G. Połuszejko, K. Kozica, *100 globusów na 100-lecie Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Polskie globusy z XIX–XXI wieku. Kartografowie, wydawcy, producenci*, Lublin–Warszawa 2018; M. Taborska, *Polskojęzyczne globusy doby nowopolskiej i ich krajowi wydawcy*, „Opuscula Musealia”, 28, 2021, s. 91–135; G. Połuszejko, R. Formela, *Polskie globusy Ziemi z lat 1856–1954*, Lublin 2023.

² J. Piasecka, *Polskie globusy*, s. 8.

³ M. Taborska, *Polskojęzyczne globusy*, s. 100–101; E. Novotná, *Jan Felkl & syn. Továrna na globy / Jan Felkl & Son. A Globe-Making Factory*, Praha 2017.

⁴ Opracowywaniem i drukowaniem map zajmował się właściwie syn Władysława (1843–1905), Kazimierz (1892–1929), który przejął Zakłady

bardzo dynamiczny jeśli chodzi o rozwój krajowych zakładów, w tym czasie rodzima edycja wyparła z rynku obce firmy wydawnicze. Nawet firmę Jan Felkl & syn, przez prawie pięćdziesiąt lat monopolistę pod względem różnorodności oferty i wielkości nakładu. Po 1920 r. dostępne były tłumaczenia globusów niemieckich, opracowanych przez działających w Lipsku Artura Krausego (działał w drugiej połowie XIX w.) i Paula Rätha (1881–1929), wydawane nakładem polskim, oraz rodzima produkcja Głowczewskiego w Warszawie i Eugeniusza Romera (1871–1954) we Lwowie⁵. Znany jest tylko jeden polskojęzyczny globus z okresu 1919–1939, który powstał poza granicami ówczesnej Polski: szkolny z 1935 r., wydany w zakładach kartograficznych w Leningradzie⁶. Obecnie wiadomo o jednym egzemplarzu, znajdującym się w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego (MUJ–540–I; ryc. 1)⁷.

Zastanawiający jest cel wydania leningradzkiego globusa. Przebadania wymagało datowanie, wydawca, okoliczności powstania i proveniencja. Opracowanie przedstawia wyniki analiz dotyczące zarówno budowy obiektu, jego konstrukcji, treści mapy i sygnatury wydawcy, jak i wnioski płynące z porównania z innymi globusami z tego okresu i z *Powszechnym atlasem geograficznym*⁸. Globus jest nieobojętny pod względem ideologicznym, a jego powstanie i losy są ściśle związane z historią naszego kraju. Celem artykułu jest określenie, jakiego rodzaju treści są wyakcentowane, jakie pominięte oraz czy był narzędziem propagandy, czy tylko pomocą dydaktyczną dopasowaną do tamtych czasów.

Ryc. 1. Globus Ziemi, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, fot. G. Zygiej.

Opis globusa

Do chwili obecnej zachowała się jedynie sama kula o średnicy 25 cm, złożona z dwóch półsferycznych powłok tekturowych, klejonych wzdłuż równika. Połączenie wzmocnione jest tekturowym paskiem, ułożonym dośrodkowo. Powłoka nie jest podparta, brak jest wewnętrznego stelaża, nawet „martwej kości”, czyli drewnianego elementu rozporowego ustawionego wzdłuż metalowej osi. Takie globusy mają tendencję do pęknięcia wzdłuż klejenia i odkształcania się, a nawet rozsuwania powstałej szczeliny. Naruszenie łączenia widać i na omawianym obiekcie, zabezpieczono go taśmą klejącą wzdłuż równika (przed 1981; ryc. 2). Mapa wydrukowana jest w technologii offsetowej kolorowej, w postaci 24 półsegmentów i 2 kap biegunowych. Półsegmenty łączą się na równiku, naklejone są bez zachowania dostatecznej staranności – większość linii południków jest przesunięta na łączeniu półkul (ryc. 2). Kapy biegunowe są przetarte wokół biegunów od metalowych części statywu – na

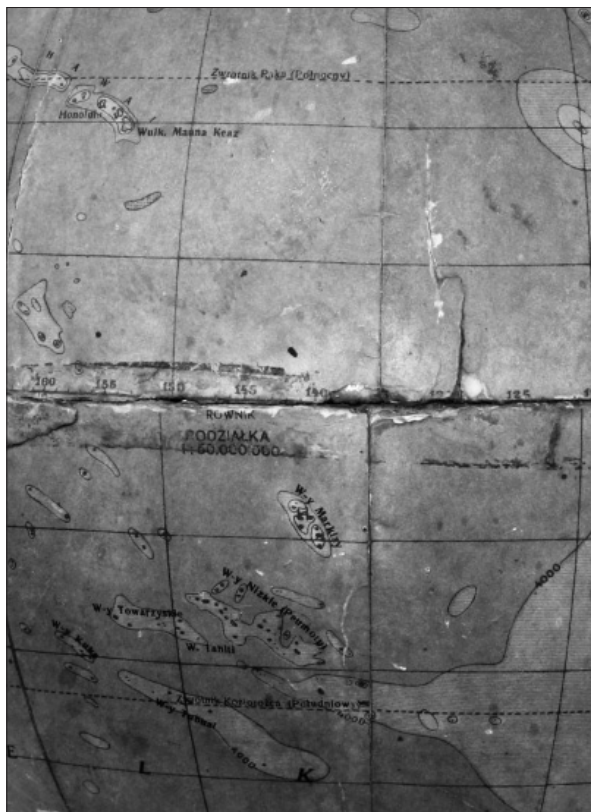
po rozpoczęciu pierwszej wojny światowej, M. Taborska, *Polskojęzyczne globusy*, s. 114.

⁵ Tamże, s. 102–103.

⁶ Od 1991 Petersburg, ros. Sankt Peterburg, z uwagi na kontekst opracowania, w odniesieniu do globusa stosowana będzie nazwa Leningrad.

⁷ M. Taborska, *Globusy polskie*, s. [39], poz. 46; G. Połuszejko, K. Kozica, *100 globusów*, s. 148–149.

⁸ E. Romer, *Powszechny atlas geograficzny*, Lwów 1938.

Ryc. 2. Globus Ziemi, okolice równika z informacją o skali mapy, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, fot. z zasobów Muzeum UJ.

północy do około 95°N, a na południu przekraczają linię 80°S (ryc. 3).

Jest to typowy globus szkolny, zwyczajowo wykonywany w dwóch wariantach: z metalowym południkiem w postaci półokręgu lub bez niego. Ten egzemplarz był tańszą wersją, o czym świadczą asymetryczne przetarcia przy biegunach. W globusach wydanych w Leningradzie oś mocowana była do kolumny statywu odpowiednio wymodelowanym płaskownikiem zamiast prętem. Takie rozwiązanie jest rzadko stosowane, powoduje bowiem rozległe i głębokie uszkodzenia powłoki kuli, jeśli ta obsunie się na osi. Oryginalna podstawa była drewniana, o toczzonej kolumnie, z ozdobnym trzonem i o kolistej stopie. Drewno lakierowane było na ciemny kolor,

zazwyczaj czarny⁹. Obiekt został przekazany do Muzeum UJ jako kula osadzona na metalowym pręcie, z wtórną stopą wykonaną ze sklejki.

Mapa globusa

Globus fizyczny (mapa ogólnogeograficzna) wykonany jest w skali 1:50 000 000, w technice poziomowej wzbogaconej szrafowaniem (tab. 1, poz. 3). Do druku użyto prawdopodobnie trzech matryc dla barw niebieskiej, żółtej oraz czarnej (napiisy, symbole miast, granice państw). Siatka geograficzna zaznaczona jest niebieskimi liniami, południki poprowadzone co 15°, zgodnie ze strefami czasowymi, równoleżniki co 10°. Równik jest skalowany, opisany co 5°, południki co 10° (wskazy co 1°). Zwrotniki opisane: Zwrotnik Raka (Północny) i Zwrotnik Koziorożca (Południowy), wraz z kołami podbiegunowymi oznaczone są przerywanymi liniami (ryc. 2). Południk 180° jest skalowany, wskazy są nieregularnej długości, gęste, bez wyraźnego rozdzielania na piątki i dziesiątki.

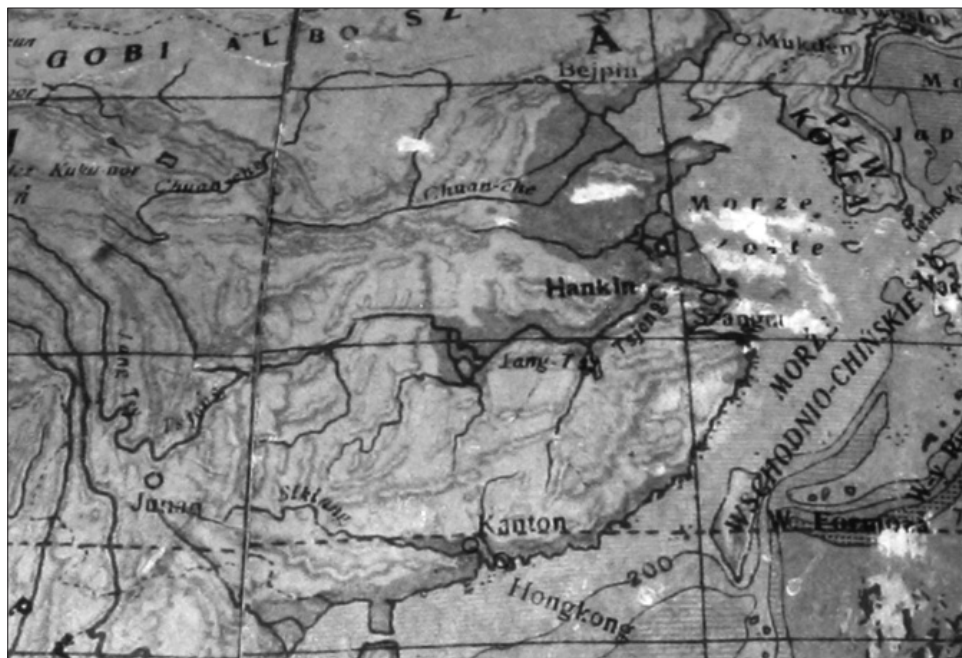
Przebieg głównych pasm górskich przedstawiono beżowym szrafunkiem ułożonym liniowo, wyglądającym jak „gąsienice” (ryc. 4)¹⁰. Legendy brak. Ukształtowanie powierzchni i batygrafię odwzorowano skalą barwną, na morzach dodatkowo użyto szrafowania. Na lądach kolorem zielonym przedstawiono niziny, żółto-beżowym wyżyny z graniczną poziomnicą 150 m n.p.m. Batygrafia jak na mapach fizycznych w postaci przedziałów głębokości prezentowana jest szrafowaniem i barwą, odpowiednio dla linii batymetrycznych 0–200 m (bładoniebieskie poziome kreskowanie); 200–2000 m (błękitny); 2000–4000 m (niebieskie kreskowanie na błękitnym tle); 4000–5000 m (niebieski), poniżej 6000 m (ciemnoniebieskie kropkowanie). Najgłębsze miejsca opisane są

⁹ Wnioski na podstawie zachowanych globusów radzieckich wydanych w Leningradzie (tab. 1).

¹⁰ Porównaj określenie „gąsienica” w G. Połuszejko, K. Kozica, 100 globusów, s. 75–81 i n.

Ryc. 3. Globus Ziemi, półkula południowa z sygnowaniem, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, fot. z zasobów Muzeum UJ.

Ryc. 4. Globus Ziemi, Azja Południowo-Wschodnia, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, z zasobów Muzeum UJ.

Tabela 1. Globusy wydane w ZSRR, omawiane w artykule

L.p.	Miejsce wydania	Rok wydania	Nakład <i>мураж</i> [egzemplarze]	Typ	Średnica [cm]	Skala [mIn]	język	Главлит Позволение nr	Technika druku	Prawdopodobne matryce
1.	Leningrad	1924–1927	4000	polityczny	42	1:30	rosyjski	N°19574	Litografia kolorowa	3: niebieska, żółta, czarna
2.	Leningrad	1925–1927	500	fizyczno-polityczny	24	1:30	komi	N°A-10651	Litografia kolorowa	4: niebieska, żółta, zielona, czarna
3.	Leningrad	1935	[500–1000]	fizyczny	25	1:50	polski	N°B-24580	Offset	3: cyjan, żółty, czarny
4.	Leningrad	1937	65 000	polityczny	13,5	ok. 1:80	rosyjski	N°D-4230	Offset	4: CMYK cyjan, magenta, żółty, czarny
5.	Moskwa	1964	72 000	fizyczno-polityczny	14	1:83	rosyjski	T 09840 E-455	Offset	4: CMYK
6.	Moskwa	1965	25 250	hipsometryczny	42	1:30	rosyjski	T 13446 E-564	Offset	4: CMYK

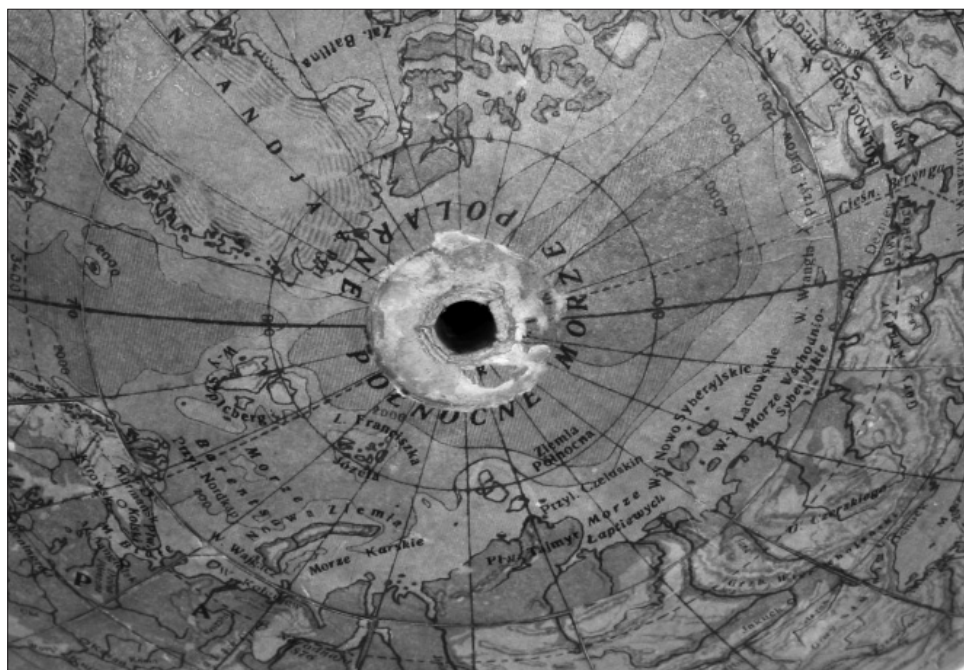
Źródło: Opracowanie własne.

wartościami, np. na wschód od Australii 8460 m. Linie brzegowe zaznaczone są na niebiesko, natomiast granice państw cienkimi czarnymi, przerywanymi liniami, w wielu miejscach nieczytelnymi. Granice ZSRR poprowadzone są również do bieguny północnego od granicy z Norwegią i ze środka Cieśniny Beringa, wyznaczając obszar Arktyki uznany przez ZSRR za swój (ryc. 5). Siatka hydrograficzna jest uproszczona, rzeki oznaczone są niebieskimi liniami o zróżnicowanej grubości, a jeziora niebieskim obramowaniem i błękitno-niebieskim wypełnieniem. Okresowe zaznaczone są linią przerywaną.

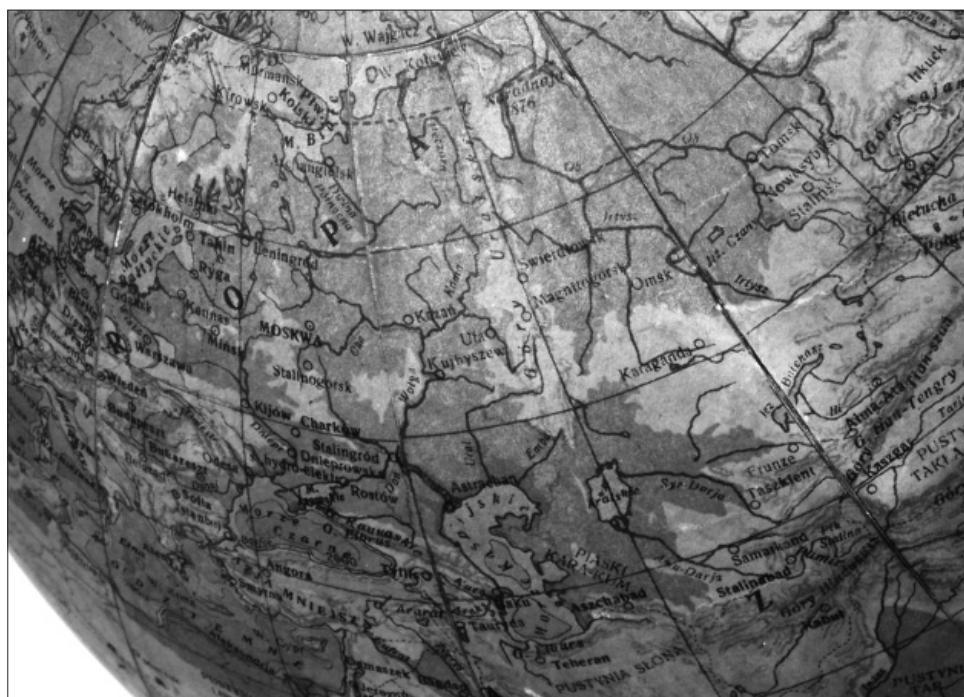
Wszystkie napisy są czarne. Nazwy kontynentów, najważniejszych regionów geograficznych, pustyni i oceanów zaznaczone wersalikami. Brakuje konsekwencji w kodyfikacji zapisu: RÓWNIK, PÓŁNOC[NE] KOŁO BIEGUN.[OWE], MORZE ŚRÓDZIEMNE, ale Zwrotnik Koziorożca, Południowe koło biegunowe, Morze Bałtyckie. Miasta oznaczono czarnymi okręgami, największe z kropką w środku. Opisane są czcionką normalną, jedynie Moskwa wyróżniona jest wersalikami (ryc. 6). Pogrubioną czcionką wyakcentowano wszystkie stolice, również republik

ZSRR. W Ukraińskiej SRR zaznaczono dwie stolice: Charków (1917–1934) i Kijów (od 1935), podobnie w Uzbeckiej SRR Samarkandę (do 1930) i aktualną – Taszkient. W Gruzińskiej SRR Tbilisi (od 1936) nazwana jest jeszcze Tyflis. Te dane pozwalają datować globus na 1935 r. Treść geograficzna jest uboga, a jakość druku poprawna, choć nie doskonała. Poza przetartymi lub uszkodzonymi miejscami werniks jest w dobrym stanie. Jego warstwa jest cienka i lekko pożółkła, jednak kolor niebieski jest zachowany. Nie wiadomo, kto był autorem i wykonawcą mapy.

Mapa jest polskojęzyczna, nazwy pisane są alfabetem łacińskim, jednak sygnowanie globusa cyrylicą. Pod sygnaturą jest informacja: Польский Язык – język polski, a poniżej numer dopuszczenia do edycji: Главлит N°B–24580, oraz Тир[аж] czyli nakład – zatarty (tab. 1, poz. 3; ryc. 3). Главлит (Главное Управление по Делам Литературы и Издательств) czyli Generalna Dyrekcja Ochrony Tajemnic Państwowych w Prasie, działała w latach 1922–1991. Był to organ Ludowego Komisariatu Oświaty, który zajmował się organizacją planu radzieckich wydawnictw, określał liczbę, typ wydań i kontrolował

Ryc. 5. Globus Ziemi, okolice bieguna północnego, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, z zasobów Muzeum UJ.

Ryc. 6. *Globus Ziemi, fragment Euroazji, Pierwsza Fabryka Kartograficzna, Leningrad 1935, wł. Muzeum UJ, z zasobów Muzeum UJ.*

polityczno-ideologiczną poprawność wydawanych dzieł.

Wydawca

Wydawcą jest Pierwsza Kartograficzna Fabryka w Leningradzie, czyli dawny Zakład Kartograficzny A.A. Iljina, przy Nadbrzeżu Priażki 5¹¹. Sygnatura globusa brzmi: 1-АЯ КАРТОГРАФИЧЕСКАЯ ФАБРИКА / ВСЕСОЮЗН[oro]. КАРТ[ографическо-ро]. ТРЕСТА, ГТГГУ-НКТП [Главное Геолого Гидро Геодезическое Управление – Народный Комиссариат Тяжелой Промышленности] ЛЕНИНГРАД, ПРЯЖКА 5, czyli Pierwsza Kartograficzna Fabryka Wszechzwiązkowego Kartograficznego Przedsiębiorstwa, Główny Geologiczno-Hydro-Geodezyjny Urząd – Ludowy Komisariat Przemysłu Ciężkiego. Zakład został założony w 1859 r. przez kartografa, pułkownika sztabu generalnego wojsk carskich Aleksieja Afinogenowicza Iljina (1834–1889)¹². W 1889 r. przeniesiono go do dzielnicy Admiralicji, niedaleko portu, nad strugę Priażka (dopływ Wielkiej Newy)¹³. Było to pierwsze prywatne wydawnictwo kartograficzne w Rosji¹⁴. W ich ofercie były mapy i atlasy edukacyjne (ponad 30 tytułów przed rewolucją 1914 r.), używane w gimnazjach w całym

imperium¹⁵. W 1893 r. syn założyciela – Aleksiej Aleksiejewicz Iljin (1858–1942) otrzymał złoty medal Petersburskiej Akademii Nauk za opracowanie techniki druku wielobarwnego, wdrożonej do produkcji¹⁶. Losy fabryki odzwierciedlają burzliwy czas przemian w Rosji. Po 1918 r. znacjonalizowano ją i jako Pierwszy Państwowy Zakład Kartograficzny włączono w struktury służb geograficznych i geodezyjnych, podległych Ludowemu Komisariatowi Przemysłu Ciężkiego ZSRR. W 1922 r. unowocześniono park maszynowy, zorganizowano warsztat fototechniczny i rozpoczęto eksperymentalną produkcję globusów. W 1927 r. jako Kartografię Państwowego Instytutu Kartograficznego przekazano pod nadzór Głównego Komitetu Geodezyjnego Naczelnej Rady Gospodarczej ZSRR, dwa lata później pod Główną Dyрекcją Geodezyjną w strukturach Instytutu Badawczego Geodezji i Kartografii. Zaczęto wtedy drukować mapy techniką offsetową, również globusy. Rok później zorganizowano warsztat kreślarski, wzbogacono i zwiększono ofertę kartograficzną, m.in. o kartografię szkolną¹⁷, gdyż „W Rosji sowieckiej ośrodkiem nauczania państwowego jest geografia”¹⁸. Od 1932 r. firma działała jako Pierwsza Fabryka Kartograficzna, po 1935 r. podlegała już Ludowemu Komisariatowi Spraw Wewnętrznych (NKWD).

Porównanie z innymi globusami (tab. 1 i 2)

Globusy z mapą w skali 1:50 000 000 nie są zbyt popularne, nie było ich wśród polskojęzycznych wydanych przed 1914 r. Dopiero w okresie międzywojennym taką

¹¹ Картографическое заведение А. Ильина czyli Zakład Kartograficzny A.A. Iljina po 1918 r. został przemianowany na Pierwszą Fabrykę Kartograficzną w Leningradzie. Od 2006 r. jako Fabryka Wojenno-Kartograficzna nr 444, В.А. Калинин, Алексей Алексеевич Ильин, „Большая российская энциклопедия”, 2004–2017, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2005213 [dostęp: 15 stycznia 2025].

¹² Nazwisko Iljin pojawia się w takiej formie w encyklopediach i publikacjach polskojęzycznych, jednak w obecnie przyjętej transliteracji pisane jest Il'in. Transliterację stosowano jedynie w przypadku tłumaczonych źródeł, w innych przypadkach jest mowa o konkretnym nazwisku funkcjonującym w języku polskim.

¹³ В.С. Кусов, Ильин Алексей Афиногенович, „Большая российская энциклопедия”, 2004–2017, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2005225 [dostęp: 15 stycznia 2025]; Картографическое заведение А. Ильина, „Новости Музеева”, <http://www.museum.ru/N18713> [dostęp: 15 stycznia 2025].

¹⁴ S. Gavrilova, *Learning About the Soviet State. The Establishment of Soviet Educational Cartography in the 1920s and 1930s*, „The Cartographic Journal”, 59, 2022, 4, s. 265.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ В.А. Калинин, Алексей Алексеевич Ильин.

¹⁷ Już w XIX w. fabryka produkowała szkolne plansze dydaktyczne dla różnych przedmiotów, *Издательская деятельность Картографического заведения А.А. Ильина*, „Российская Национальная Библиотека”, https://expositions.nlr.ru/map_ilyin/ [dostęp: 15 stycznia 2025].

¹⁸ S. Pawłowski, *Geografia jako ważny przedmiot wychowania w duchu państwowym*, Lwów–Warszawa 1938, s. 131.

mapę przygotował Głowczewski dla globusów Pomocy Szkolnej S.A. (ok. 1921, M.Pol/34/ML)¹⁹, wznowienie przez Pierwszą Polską Fabrykę Globusów „Urania” (1924, MUJ–RP/IN/7). Dwa kolejne opracował Eugeniusz Romer: dla Pomocy Szkolnej S.A (1924–1931, M.Pol/801/ML)²⁰ oraz Książnicy-Atlas (1934, M.Pol/436/ML, mechaniczne pomniejszenie 1:40 000 000)²¹. Po 1939 r. takiej skali nie używano, wyjątkiem jest tematyczny globus Pielgrzymki Jana Pawła II (Zachem i Karto-Graf, Lublin, 2005)²².

Omawiany obiekt jest jedynym znanym egzemplarzem polskojęzycznym wydania radzieckiego. Nie udało się dotrzeć do egzemplarzy z inną warstwą językową, wydanych z tych samych matryc. W analizie dysponowano informacjami z trzech globusów wydanych w Leningradzie (tab. 1, poz. 1, 2, 4) i dwóch w Moskwie po 1950 r. (tab. 1, poz. 5, 6). Wszystkie mają ubogą treść geograficzną i charakterystyczną szaro-niebieską barwę. Mapy drukowane są w postaci półsegmentów i kap biegunowych. Kule są tekturowe, bez płaszcza gipsowego (tab. 1, poz. 1, 2, 3), innych obiektów nie udało się sprawdzić. Leningradzkie globusy wydano w zakładzie przy ul. Priazka 5.

W prywatnych rękach jest globus wydany w okresie 1923–1927 (tab. 1, poz. 1), sygnowany 1-Я КАРТОГРАФИЯ / ГОС[ударственный]. КАРТ[ографический]. ИНСТ[итут]. / Н.Т.У., В.С.Н.Х. [Научно Техническое Управление Высшего Совета Народного Хозяйства] czyli Państwowy Instytut Kartograficzny Zarząd Naukowo-Techniczny Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej. Mapa jest

polityczna, jednak układ krajów jest mało wyraźny, zaznaczony cienkimi granicami (linie przerywane, czarne). Niektóre kraje wyróżniono odcieniem barwy, a nawet szrafowaniem, jak Prusy czy Norwegię. Przez jezioro Ładoga poprowadzono granicę fińsko-radziecką z 1920 r. i, podobnie jak na polskojęzycznym, wydzielono część Arktyki. Wszystkie stolicy zaznaczono pogrubionymi wersalikami, nawet Leningrad, jako historyczną stolicę Rosji (do 1918). Podpisane są kontynenty, morza i oceany. Linie brzegowe, rzeki i jeziora zaznaczono czarnymi liniami, a główne drogi kolorem beżowym.

W Muzeum Historii Wsi Tuiskeres nad rzeką Wyczegdą (80 km na północ od Syktywkar, Republika Komi) znajduje się globus wydany w języku komi w okresie 1925–1927 (tab. 1, poz. 2)²³. Sygnowany jest Издание ЦЕНТРОИЗДАТА-Москва / Выполнено Гос. Карт. Институтом / Ленинград. Прямка, 5, czyli Wydanie CENTROIZDATA-Moskwa. Opublikowany był przez Państwowy Instytut Kartograficzny dla Centralnego Domu Wydawniczego Narodów ZSRR. Centrozdat (działał 1924–1932) nadzorował i organizował wydawanie literatury pięknej, materiałów edukacyjnych, naukowych, ale przede wszystkim opracowań społeczno-politycznych i propagandowych na cały rynek ZSRR, w 37 językach i sześciu alfabetach (łacińskim, rosyjskim, arabskim, mongolskim, gotyckim i hebrajskim)²⁴. Dla narodów niepiśmiennych zlecał opracowanie alfabetów, np. dla komi²⁵. Granice

²³ Н. Прокофьева, *В глубинке Коми хранится глобус начала XX века*, „Дзен”, 10 IX 2020, <https://dzen.ru/a/X1XFFdJUSjkQG6D> [dostęp: 16 grudnia 2024]. Język komi, zyriański, należy do rodziny języków ugrofińskich, zapisywany jest cyrylicą rozszerzoną o kilka liter spoza tego alfabetu.

²⁴ Alfabet gotycki używany był do zapisu języka lotewskiego do 1926 r., jednak i później publikowano przy jego użyciu.

²⁵ Е.А. Динерштейн, *100 лет назад было создано Центральное издательство народов СССР*, „История и Общество”, https://www-nashtetr-com.translate.goog/2024/04/30/100-let-nazad-bylo-sozdano-centralnoe-izdatelstvo-narodov-sssr/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=wapp [dostęp: 5 stycznia 2025].

¹⁹ https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/BykDcnWWrRQhTuxZSNof_globus-fizyczny-?search_token=BVeAylKtmbpvVrCD5WfN&sortBy=created_at-desc [dostęp: 17 grudnia 2024].

²⁰ https://wmuzeach.pl/wszystkie-objekty/YvwTQx4Tk0nTIEmWhhwK_globus-fizyczny-ziemi-?search_token=aYYcPE2A0IzmXA0yozCG&sortBy=created_at-desc [dostęp: 17 grudnia 2024].

²¹ Globus opisany w: G. Połuszejko, K. Kozica, *100 globusów*, s. 154–155.

²² Globus opisany w: tamże, s. 220.

państw podkreślone są barwnymi grubymi liniami, żółtymi i intensywnie jasnozielonymi. Te dwa kolory zastosowano również do szrafowania powierzchni poszczególnych krajów. Czyni to z globusa dokument fizyczno-polityczny, ale mapa podstawowa jest fizyczna, podobna do egzemplarza polskojęzycznego. Tak samo jak w polskojęzycznym sygnatura wydawcy jest tylko w języku rosyjskim.

W 2024 r. na rosyjskim portalu internetowym Лавка старины wystawiony był globus polityczny, sygnowany НКВД СССР ГУТСК [Главное Управление Государственной Съёмки и Картографии] / 1-я Картографическая Ф-ка / ЛЕНИНГРАД, ПРЯЖКА 5. / 13/VIII 1937 г., czyli Główny Zarząd Geodezji Państwowej i Kartografii podległy NKWD (tab. 1, poz. 4)²⁶. Globus odbiega od poprzednich, kraje zaznaczone są wyraźnymi liniami (kreskowo-kropkowanymi) oraz barwami i szrafowaniem. Mapa wzbogacona jest informacjami komunikacyjnymi z trasami: drogowymi (linie niebieskie), kolejowymi (czarno-niebieskie), morskimi (linie niebieskie, najważniejsze są podpisane, z informacjami o odległości wyrażonymi w km) i lotniczymi (czerwone z ikoną samolotu).

Dwa powojenne globusy (1964, 1965) wydało w Moskwie Главное Управление Геодезии и Картографии Государственно-Геологическо-Географического Комитета СССР, czyli Główny Zarząd Geodezji i Kartografii Państwowego Komitetu Geologicznego ZSRR (tab. 1, poz. 5, 6). Drukowano je z zachowaniem ciemnych odcieni cyjanu i magenty, bez wykorzystania możliwości pełnej palety. Tonacja jest zbliżona do wydań leningradzkich. Globus z 1964 r. nawiązuje do polskojęzycznego przedstawieniem rzeźby terenu i batygrafią oraz

stosowanym szrafunkiem²⁷. W wydaniu z 1965 r. zastosowano już mapę hipsometryczną²⁸. Niezależnie od użytych technik druku wszystkie radzieckie wydania mają podobną tonację barwną, odmienną od polskich prac.

W latach dwudziestych globus w języku komi wydano w pięciuset egzemplarzach. Populacja Komi-Zyriańskiego Obwodu Autonomicznego (1922–1936) w 1926 r. liczyła 200 549 ludzi, a w 1936 r. 318 996²⁹. Populacja polska na terenie ZSRR była kilkukrotnie wyższa. Zgodnie ze spisem ludności w ZSRR w 1926 r. było 782 334 obywateli polskich, z tego w Ukraińskiej SSR blisko 500 tys., a w Białoruskiej SSR co najmniej 100 tys.³⁰ Globus polskojęzyczny wydrukowano offsetowo, co obniżało znacząco jego cenę i pozwalało na zwiększenie nakładu. Można więc przyjąć, że wydano pomiędzy pięćset a tysiąc egzemplarzy.

Globus porównano również z oryginalnymi polskimi globusami, wydanymi przez Główniczewskiego i Romera (tab. 2) oraz z atlasem Romera. Celem było określenie podobieństw i różnic terminologicznych, inspiracji i nawiązań kartograficznych. Globus leningradzki odróżnia się tonacją barwną, ubogą treścią geograficzną i technikami kartograficznymi. Przedstawienie gór szrafowanym rysunkiem „gąsienic”

²⁷ Aukcja nr 215753788, Meshok, 23 II 2023, https://meshok.net/en/item/215753788_%D0%93%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D1%83%D1%81_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_1964 [dostęp: 6 grudnia 2025].

²⁸ Aukcja nr 113321014, Violity, 15 V 2023, <https://violity.com/ua/113321014-globus-vremen-sssr-1965-g-ochen-krupnyj-diametr-okolo-40-sm---masshtab-1-30-mln> [dostęp: 12 stycznia 2025].

²⁹ Переписи населения Российской Империи, СССР, 15 новых независимых государств czyli Spisy ludności Imperium Rosyjskiego, ZSRR i 15 nowych niepodległych państw, https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_nac_26.php?reg=33 [dostęp: 22 lipca 2025]; https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/rus_pop_39_1.php [dostęp: 22 lipca 2025].

³⁰ Демоскоп Weekly, https://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_26.php [dostęp: 23 lipca 2025]; M. Iwanow, *Ilu Polaków było w Związku Sowieckim przed wojną?*, „Portal Kresy24.pl”, 27 II 2014, <https://kresy24.pl/ilu-polakow-bylo-w-zwiazku-sowieckim-przed-wojna/> [dostęp: 16 lutego 2025].

²⁶ Aukcja nr 18154, Antykwariat Лавка Старины [Lavka Stariny], <https://www.dvaveka.ru/raznoe/starinnyy-globus-s-kartoy-mira-mezhdu-mirovymi-voynami-1-ya-kartograficheskaya-fabrika-nkvd-sssr-gugsk-1937-g/> [dostęp: 14 grudnia 2024].

Tabela 2. Porównanie nietypowych nazw z globusa leningradzkiego, z innymi polskojęzycznymi z tego okresu i z obecnie stosowanymi polskimi i rosyjskimi

Nazwa obecna	Pomoc Szkolna	Romer-Pomoc Szkolna	Romer 1934	Globus Leningrad	Nazwa rosyjska
Datowanie	Ok. 1921	1928–1934	1934	1935	
Skala	1: 50 mln	1: 50 mln	1:50 mln	1: 50 mln	
Numer inwentarzowy	MPol/34/ML	MPol/801/ML	M.Pol/436/ML	MUJ-540-I	
Brisbane	Brisbane	Brisbane	Brisbane	Brisben	<i>Брисбен (Brisben)</i>
Melbourne	Melburn	Melbourne	Melbourne	Melburn	<i>Мельбурн (Melburn)</i>
Wyspa Kangura	–	–	–	W. Konguru	<i>Остров Кенгуру (Ostrow Kenguru)</i>
Liverpool	Liwerpol	–	–	Liverpul	<i>Ливерпўль (Liwerpul)</i>
Bordeaux	Bordeaux	–	–	Bordo	Бордо (Bordo)
Bab al-Mandab	Cieśn. Bab El- Mande . . .	–	–	Cieśnina Babelmandeb	<i>Бабельмандеб (Babelmandeb)</i>
Guardafui – dawniej przylądek	–	–	–	Przyl. Gwardaiuj	<i>Гвардафуй (Gwardafuj)</i>
Kisangani / Stanleyville	–	Stanleyville	Stanleyville	Stenlywil	<i>Стэнливиль (Stenliwil)</i>
Dar es Salaam	Dares Salam	–	–	Dar-es-Salam	<i>Дар-эс-Салам (Dar-es-Salam)</i>
Santiago	Santjago	Santiago	Santiago	Sant Jago	<i>Сантьяго (Santjago)</i>
Rio de Janeiro	Rio de Janerio	Rio de Janeiro	Rio de Janeiro	Rio-de-Żaniejro	<i>Рио-де-Жанейро (Rio-de-Żaniejro)</i>
Chicago	–	Chicago	Chicago	Czikago	<i>Чикаго (Czikago)</i>
Jezioro Michigan	–	Michigan	Michigan	jez. Miczigan	<i>Мичиган (Miczigan)</i>
Park Yellowstone	–	–	–	Jelloustoński Park	<i>Йеллоустонский национальный парк (Jellouston-skij Park)</i>
Petersburg/ Leningrad	zatarte	Leningrad	Leningrad	Leningróđ	Ленинград (Leningrad)
Bukareszt	Bukareszt	zatarte	Bukareszt	<i>Bykareszt</i>	<i>Бухарест (Buchariest)</i>
Himalaje	Himalaje	Himalaja	Himalaje	<i>Humalaja</i>	<i>Гималаи (Gimatai)</i>

Nazwa obecna	Pomoc Szkolna	Romer-Pomoc Szkolna	Romer 1934	Globus Leningrad	Nazwa rosyjska
Nankin	Nankin	Nankin	Nankin	<i>Hankin</i>	Нанкин (<i>Nankin</i>)
Jangcy	Jang Tsy Kinag	Jang cy Kinag	niewidoczne	Jang-Tsy Tsjang	Янцзы (<i>Janczy</i>)
Sydney	Sydney	Sydnej	Sydney	Sydnej	Сідней (<i>Sidnej</i>)
Wyspy Cooka	W. Kuka (Cooka)	W. Cooka	W. Cooka	W-y Kuka	Острова Кука (<i>Ostrowa Kuka</i>)
Hawaje	W. Hawai	W. Hawaji	W. Hawaii	W-y Hawai	Гавайи (<i>Gawaji</i>)
Wyspy Marshalla	W. Marszałkowskie	W. Marszala	W. Marszala	W-y Marszala	Маршалловы Острова (<i>Marszałtowy ostrowa</i>)
Mariany/ Wyspy Mariańskie	Marjany	Marjany	Marjany	W-y Maryany	Марианские острова (<i>Marianskije ostrowa</i>)
Cieśnina Beringa	Cieśn. Berynga	zatarte	Cieśn. Berynga	Cieśn. Berynga	Берингов пролив (<i>Beringow proliw</i>)
Lhasa	Chlassa	Lhasa	–	Lhusa	Лхаса (<i>łchasa</i>)
Wielka Pustynia Wiktorii	PUST. WIKRORJI	–	–	PUSTYNIA WIKTORIA	Большая пустыня Виктория (<i>Bolszaja pustynia Wiktorija</i>)
Stambuł/ Konstantynopol	Konstantynopol	Konstantynopol	Konstantynopol	Istambuł	Стамбул (<i>Stambuł</i>)
Morze Łapiewów	–	–	–	Morze Łaptiewych	Море Лаптевых (<i>Morie Łaptiewych</i>)
Ural			Ural	Góry Uralskie	Уральские горы (<i>Uralskije gory</i>)
Sajany	G. Sajany			Góry Sajany	Саяны (<i>Sajany</i>)
G. Jabłonowe i G. Stanowe	Grzb. Jabłonowy	G. Jabłonne czyli Stanowe	G. Jabłonne czyli Stanowe	G. Stanowe	Становое нагорье (<i>Stanowoje nagorje</i>)
Kaukaz	G. Kaukaskie	Kaukaz	Kaukaz	G. Kaukaskie	Кавказ (<i>Kawkaz</i>)
Aleksandria	Aleksandrja	Aleksandrja	Aleksandrja	Aleksandrja	Александрия (<i>Aleksandrja</i>)
Półwysep Arabski	Arabja	Arabja		Płw. Arabja	Аравийский полуостров (<i>Arawijskij półostrow</i>)
Senegambia	–	–	–	Senegambia	Сенегамбия (<i>Sieniegambija</i>)
Jezioro Eyre	J. Eyre	Eyre	J. Eyre	Eye	Эйр (<i>Ejr</i>)
Przylądek Dieżniowa	–	–	–	Przyl. Deżniew	Мыс Дежнёва (<i>Mys Dieżniowa</i>)
Algier	Algier	Algier	Algier	Aiger	Алжир (<i>Alżyr</i>)

Kapsztad	Kapsztat	Kapsztad	Karstad	Kaptowa	Кейптаун (Kiejphtaun)
Urugwaj	Urugwaj	Urugwaj	Urugwaj	Urugwa	Уругвай (Urugwaj)
Moluki / Wyspy Korzenne	opisane kolejne wyspy, brak nazwy Molukki	Molukki	Molukki	W. Moluckie	Молуккские острова (Molukkskije ostrowa)
Spitzbergen	Szpicberg	zatarła	Szpicberg	Szpicberg	Шпицберген (Szpicbergen)
Półwysep Malajski	Malaka	Malakka	Malakka	Płw. Malakka	Малакка (Malakka)
Duszanbe	–	–	–	Stalinabad	Сталинабад (Stalinabad)
Wyspy Owcze (far. Føroyar)	–	–	–	W-y Faroer	Фареры (Fariery)
Indie	–	Hindustan	Hindustan	Hindustan	Индостан (Indostan)
Pekin	Pekin	Pekin	Pekin	Bejpin	Пекин (Pekin)
Waranasi / Benares	Benares	Benares	Benares	Benares	Бенарес (Benaries)
Morze Karaibskie	M. Karaybskie	M. Karaibskie	M. Karaibskie	M. Karybskie	Карибское море (Karibskoje morie)
Allegheny (pasmo Appalachów, dawniej używano też na całe pasmo Appalachów)			Appalachy	Góry Allegany	Аллеганы (Allegany)

Źródło: Opracowanie własne. Pogrubioną czcionką zaznaczono najważniejsze odstępstwa od obecnych nazw i nawiązania do innych źródeł.

było typowe dla XIX i początku XX w. Widać je m.in. na globusach Abel-Klingera (ok. 1952, MUJ–58–I), Felkla (np. MUJ–432–I, MUJ–882–I, MUJ–2407–I)³¹, Główniczewskiego 1920–1927 (bez wyróżnienia nizin; np. MUJ–RP/IN/7). Granice pomiędzy nizinami i wyżynami (150 m n.p.m.) są niżej niż u Romera (300 m n.p.m.)³², natomiast batymetryczne są identyczne (0–200–2000–4000). Jedynie najgłębsza warstwica 6000 m jest płytsza od romerowskich 7000 m. Poza romerowskimi globusami brak jest batygrafii, z wyjątkiem reliefowych, tłumaczonych z niemieckiego, wydanych przez firmę Kados i Pestalozzi³³. Leningradzki globus jest jedynym polskojęzycznym wydaniem z niehipsometrycznym przedstawieniem batygrafii. Linie brzegowe zaznaczone są na niebiesko, a wszystkie napisy na czarno. Takie rozwiązanie było stosowane na mapach i globusach dziewiętnastowiecznych, jak Jana Felkla, czy wydawanych przez berlińską firmę Dietrich Reimer Verlag GmbH (działa od 1847)³⁴.

Proweniencja

Globus do Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego przekazało w 1981 r. Zgromadzenie ss. Urszulanek z Sierczy, z informacją że przywieziono go ze wschodu. Prawdopodobnie z repatriowanej filii zakonu. W latach 1921–1957 Siercza była domem filialnym zgromadzenia w Krakowie³⁵. Globus został przekazany w czasie, gdy była już samodzielnym domem z rodziny urszulańskiej, wywodzącej się z założonego w 1535 r. przez Anielę Merici

(1474–1540) Towarzystwa św. Urszuli (od 1622 zakon). Ich zasadą jest ewangelizacja przez naukę i wychowanie, m.in. prowadzenie przytułków i szkół dla dziewcząt³⁶. Szkoły urszulanek były dobrze wyposażone, jak ta założona w 1908 r. w Stanisławowie z „jasnymi wielkimi salami lekcyjnymi”, gabinetami: fizycznym, chemicznym i biologicznym oraz ze „specjalnym pomieszczeniem na pomoce do geografii, historii i innych przedmiotów”³⁷.

Domy i szkoły prowadzone przez urszulanki na wschodzie działały w: Kołomyji (ze zgromadzenia w Tarnowie, od 1898, gimnazjum od 1908) z filiami w Stanisławowie (od 1908) i Lwowie (liceum przed 1908, gimnazjum od 1908), w Wilnie (od 1924), podwileński Zakład Wychowawczy w Czarnym Borze (od 1924 sierociniec i szkoła początkowa, od 1934 również gimnazjum) oraz w Petersburgu (z krakowskiego domu, 1907–1917). Siostry dbały o zaplecze dydaktyczne, nie dziwi więc sam fakt posiadania globusa szkolnego, tylko jego rodzaj. Trudno mieć pewność, z której filii może pochodzić, ale można wykluczyć dom w Petersburgu – ewakuowany do Szwecji dwadzieścia lat przed wydaniem globusa³⁸ – oraz zgromadzenia w Wilnie i Czarnym Borze – repatriowane do Warszawy (1946) – czy Stanisławowie (repatriacja do Rybnika)³⁹. Proweniencję obiektu można powiązać ze Lwowem lub Kołomyją, skąd siostry przyjechały do Polski w latach 1945–1946⁴⁰. Oczywiście nie można całkowicie wykluczyć innej wersji, związanej chociażby z osobami świeckimi.

W programie szkolnym zajęcia z globusem dotyczyły w I i II klasy liceum

³¹ Firma Jan Felkl, od 1875 r. jako Jan Felkl & Syn, za E. Novotná, *Jan Felkl*, s. 7.

³² Jak globusy: M.Pol/436/ML, M.Pol/801/ML i in.

³³ G. Połuszejko, K. Kozica, *100 globusów*, s. 134–137.

³⁴ Zarówno na mapach arkuszy, jak i globusowych, np. globus MUJ–649–I.

³⁵ S. Knapczyk, *Rozwój i organizacja polskich klasztorów urszulańskich 1857–1980*, Kraków 1980, s. 21, https://www.osu.pl/uploadfiles/materialy/knapczyk_rozwoj_organizacja_polskich_klasztorow_urszulanskich.pdf [dostęp: 16 lutego 2025].

³⁶ Tamże, s. 7.

³⁷ <http://stanislawow.net/historia/urszulanki.htm> [dostęp: 5 stycznia 2025].

³⁸ S. Knapczyk, *Rozwój*, s. 12.

³⁹ D. Antoniuk, *Urszulanki i Sercanki*, „Kurier Galicyjski”, 30 X 2019, <https://kuriergalicyjski.com/urszulanki-i-sercanki/> [dostęp: 16 lutego 2025].

⁴⁰ S. Knapczyk, *Rozwój*, s. 31.

i gimnazjum⁴¹. Mało prawdopodobne, że globus leningradzki był pierwszą pomocą w szkole, tak cenną, żeby zabrać go podczas repatriacji. Można założyć, że osoba, która przywiozła obiekt do Polski, brała pod uwagę jego polityczny i historyczny kontekst. Dzięki niej mamy obecnie jedynie egzemplarz takiego globusa.

Powstanie globusa

W okresie międzywojennym na terenach ZSRR mieszkali wielu Polaków. Władze dążyły do uformowania z nich ludzi wiernych systemowi radzieckiemu. Dlatego utworzono dwa polskie okręgi narodowościowe: Marchlewszczyznę, czyli Polski Rejon Narodowościowy im. Juliana Marchlewskiego na Wołyniu (1925–1935) ze stolicą w Marchlewsku (do 1925 i po 1946 Dołbysz, 1939–1945 Szczorsk)⁴², oraz Dzierżońszczyznę, czyli Polski Rejon Narodowościowy im. Feliksa Dzierżyńskiego w obwodzie mińskim (1932–1935) ze stolicą w Dzierżyńsku (do 1932 Kojdanów)⁴³. Okręgi powstały w ramach natywizacji, wdrażania leninowskiego prawa narodów do samostanowienia w postaci korienizacji (ros. *коренизация, корень* – korzeń), czyli powrotu narodów do korzeni⁴⁴. Wdrażana była od 1917 r. jako okręgi czy regiony m.in. niemieckie, greckie czy bułgarskie⁴⁵. Otwierano szkoły narodowe, przygotowywano też odpowiednie podręczniki i pomoce dydaktyczne. Drukowano

książki, gazety, czasopisma i pomoce szkolne: mapy, globusy, tablice tematyczne czy atlasy, np. w języku komi nie tylko w Leningradzie, ale i w innych zakładach podległych Centroizdatowi.

W latach 1930–1933 roczny nakład książek w języku polskim przekraczał milion egzemplarzy, głównie były to materiały propagandowe i podręczniki⁴⁶. W Marchlewszczyźnie działało 55 polskich szkół, ponad 80 czytelni, drukarnie i wydawnictwa. Fiasko formowania „sowieckich Polaków” oraz przekształcanie się ZSRR w państwo totalitarne przyniosło kres polskim okręgom. Ludowy komisarz spraw wewnętrznych Nikołaj Jeżow rozkazem nr 00485 (11 VIII 1937) nakazał dezaktywację „agentów obcego wywiadu”⁴⁷. „Operacja Polska” NKWD (1937–1938) była największym radzieckim działaniem skierowanym przeciwko konkretnemu narodowi⁴⁸. Po likwidacji okręgów podręczniki, sprzęt szkolny i pomoce dydaktyczne trafiły do szkół polskich, zlokalizowanych na ziemiach okupowanych przez sowietów, m.in. we Lwowie. Globusy takie jak omawiany polskojęzyczny z Leningradu pamiętał ze szkoły podstawowej we Lwowie urodzony tam dr Adam Taborski (1926–2020)⁴⁹. Po wejściu wojsk radzieckich do Lwowa (1939–1947; 1944) w jego szkole

⁴⁶ H. Głębocki i in., *„Operacja Polska” NKWD 1937–1938. Losy Polaków w Rosji bolszewickiej i w ZSRR do 1939 roku*, Kraków–Warszawa 2017, s. 9–10.

⁴⁷ M. Klecel, *Ludobójstwo przed wojenną zagładą. „Operacja polska” NKWD*, „Przystanek Historia”, 11 VIII 2023, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/represje/72120,Ludobojstwo-przed-wojenna-zaglada-Operacja-polska-NKWD.html> [dostęp: 21 stycznia 2025].

⁴⁸ S. Kazimierzczuk, *Polski Rejon Narodowy Załazek siedemnastej republiki*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, Pamięć.pl, 10, 2013, <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://operacja-polska.pl/download/106/1845/zalazek-siedemnastej-republiki1818.pdf> [dostęp: 16 lutego 2025].

⁴⁹ Informacja ustna od Adama Taborskiego podczas zwiedzania wystawy poświęconej globusom polskojęzycznym, w Muzeum UJ w 2006 r. Pozwoliło to rozwinąć cały kontekst opracowania i powstania polskojęzycznych globusów w ZSRR. Informację pozyskaną podczas wizyty w Muzeum UJ wykorzystał Kazimierz Kozica w opracowaniu będącym pierwszym opublikowanym opisem obiektu. Przypisał globus do radzieckich okręgów polskojęzycznych bez podania źródła

⁴¹ S.M. Devechy, *Sprawozdanie Gimnazjum Realnego i Liceum SS. Urszulanek w Kołomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1912/13*, Kołomyja 1913, s. 7–8. Gimnazjum umożliwiało dalszą naukę w wyższych szkołach, jak np. politechnika, liceum pozwalało uzyskać maturę klasyczną i studiować na uniwersytetach.

⁴² M. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*, Warszawa–Wrocław 1991.

⁴³ *Region Polski im. Dzierżyńskiego na Białorusi*, [rubryka „Nowości Geograficzne”], „Wiadomości Geograficzne”, 4, 1932, s. 210. Nazwy pochodziły od Juliana Marchlewskiego (1866–1925) i Feliksa Dzierżyńskiego (1877–1926).

⁴⁴ A. Perkowska, *Przedradziecka tożsamość narodowa w Azji Centralnej w kontekście polityki narodowościowej ZSRR. Przegląd badań*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 50, 2015, 1, s. 143.

⁴⁵ Tamże, s. 126.

również wprowadzono radzieckie podręczniki i pomoce szkolne.

Globus w szkole

Globusy ułatwiają zobrazowanie przestrzenne ruchu obrotowego i postępowego Ziemi, równocześnie pozwalają ogarnąć wzrokiem planetę. Jednak dopiero w XIX w., dzięki nowym technikom druku, awansowały do grona stałego wyposażenia sal dydaktycznych. W litografii używa się kilku matryc składających się na ostateczny arkusz wydawniczy. Wystarczy więc przygotować odpowiednią warstwę językową i można produkować globusy na wiele rynków.

W procesie dydaktycznym mapa (ścien-na, atlas, globus) obok znaczenia prezentacyjnego ma również wydźwięk polityczny. Jest narzędziem propagandowym. Czy mówimy Kanał Angielski czy La Manche? Które miasta zaznaczymy, jak je nazwiemy? To wszystko działa silnie na odbiorcę, wdrukowuje się w pamięć. Nie wspominając już o granicach państw, przynależności kolonii czy trasach komunikacyjno-handlowych. W każdym przypadku mamy do czynienia z doskonałym przekazem skondensowanej informacji o świecie. Jako gatunek, dla którego wzrok ma priorytetowe znaczenie, najczęściej postrzegamy świat obrazami. Mapa, którą często oglądamy, dobrze zapada w pamięć. Dlatego ważne jest, co na niej umieścimy. Z tego powodu w okresie zaborów tak zabiegano o polskojęzyczne mapy i globusy. Pomimo że w szkole często dominował język zaborców, polskojęzyczne pomoce naukowe zdobywały popularność i chętnych nabywców. Oczywiście zainteresowani zakupem byli też dorośli. O znaczeniu globusów najlepiej świadczy bogata oferta firm wydawniczych po 1918 r.

W związku ze scalaniem kraju istotne było ujednolicenie i uściślenie nazewnictwa.

Wydane przed pierwszą wojną światową mapy, atlasy czy globusy często opracowywały osoby spoza branży. Celem nadrzędnym było budzenie świadomości narodowej, patriotycznej oraz propagowanie języka polskiego⁵⁰. Ludomir Sawicki wskazał przyczyny zamieszania w polskim nazewnictwie: eliminowanie lub dyskryminowanie polskiego nazewnictwa przez zaborców, brak zdecydowanego ogniska twórczej polskiej pracy geograficznej i brak jednolitego systemu stosowania nazewnictwa⁵¹. Duża dowolność, a nawet samowola w stosowaniu nazw i podatność na wpływy obce, różne nazwy w podręcznikach, atlasach, na mapach ściennych czy globusach, skutkowały wieloma synonimami⁵². „Podobnie rzecz się ma z nazewnictwem na mapach sporządzanych przez kartografów i litografów słabo znających język polski lub nieznających go wcale. Pojawiające się na nich nazwy bywają zniekształcone lub dostosowane do fonetyki języków francuskiego, niemieckiego i rosyjskiego, a zatem ich grafia jest zwykle daleka od poprawności”⁵³.

Analizując terminologię z globusa leninogradzkiego, znaleziono 51 nazw odbiegających od stosowanych w Polsce (tab. 2).

Treść dydaktyczna i polityczna

Walka polityczna nie musi polegać na zakazie używania języka narodowego w szkole. Dobrze realizowana propaganda jest częstokroć potężniejszym orężem. Związek kartografii z polityką jest bardzo silny. W czasach przed upowszechnieniem się internetu mapa nie tylko przekazywała

i kontekstu oraz bez uwiarygodnienia informacji, G. Połuszejko, K. Kozica 100 globusów, s. 149.

⁵⁰ B. Konopska, J. Ostrowski, *Rola geografów w tworzeniu i rozwijaniu polskiej kartografii szkolnej w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej*, w: *Rola geografii w utrwalaniu niepodległej Polski i w jej rozwoju*, red. A. Jackowski, Kraków 2018, s. 188.

⁵¹ L. Sawicki, *Polskie słownictwo geograficzne*, t. 1: *Terminologia regionalna ziem polskich, uchwalona i polecona przez Zjazd Geograficzny, zorganizowany staraniem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Krakowie*, Kraków 1922, s. 3–4.

⁵² E. Kowalczyk-Heyman, *Toponomastyka w warsztacie badawczym geografii i historycznej*, „*Studia Geohistorica*”, 9, 2021, s. 157.

⁵³ Tamże, s. 157.

wiedzę o świecie, była też sposobem dykretnego przemycania treści propagandowej i ideologii.

Mapy edukacyjne początkowo nie były ściśle związane z wykładanym przedmiotem, ale pozwalały zdobywać wiedzę o świecie. Geografia jako osobny przedmiot pojawiła się w programie szkolnym stosunkowo późno, w Rosji była to przede wszystkim zdobycz czasów radzieckich⁵⁴. Stopniowo, w latach dwudziestych i trzydziestych XX w., dostosowywano materiały do programu szkolnego. 15 maja 1934 r. wprowadzono w ZSRR strategię rządową określającą miejsce geografii oraz pomocy dydaktycznych w programie szkolnym⁵⁵. Już od 1931 r. była ona obowiązkowym przedmiotem w szkole. Przykładowo w klasie trzeciej szkoły powszechnej na omawianie globusa jako modelu Ziemi, map półkul i zagadnień pokrewnych przeznaczano osiemnaście z siedemdziesięciu godzin geografii⁵⁶.

O zagrożeniach wynikających z używania map obcych, w tym wypadku niemieckich, w nauczaniu szkolnym wspominał Karol Jan Nittmann (1863–1929), nauczyciel geografii ze Lwowa, w dyskusji, która miała miejsce po odczycie Teofila Szumińskiego (1875–1944) o obecnym stanie kartografii w Polsce⁵⁷. Podkreślał zagrożenie przemycania „idei nam obcych, a nawet wrogich”⁵⁸. Stąd rezolucja po Drugim zjeździe Ogólnopolskiego Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii dotycząca m.in. wyraźnego oznakowania miejsca wydania, firmy reprodukcyjnej dla wszystkich dokumentów kartograficznych przeznaczonych dla szkół⁵⁹.

Nasuwa się pytanie, czy omawiany globus również miał znaczenie propagandowe. Nie ma na nim nazw państw i przynależności politycznej wysp, jedynie delikatnie poprowadzone granice krajów. Większość nazw jest poprawna. Wprowadzone są najnowsze wersje, szczególnie w przypadku osad radzieckich, co można tłumaczyć chęcią aktualizacji treści. Odstępstwa od polskich nazw (tab. 2) to najczęściej bezpośrednia kalka z języka rosyjskiego, jak Góry Uralskie (ros. Ура́льские горы) zamiast Ural lub góry Ural (rys. 6). Jedno jest pewne: mapa – zarówno rysunek, jak i nazwy – powstały w izolacji od globusów i map polskich.

Nazewnictwa nie opracowywał polski geograf czy kartograf, nie jest to polskojęzyczna nomenklatura, ale tłumaczenie z języka rosyjskiego. Świadectwem są omyłkowo pozostawione litery cyrylicy: *H* [*N*] w słowie Nankin (rys. 3), *y* [*u*] w nazwie Bukareszt, czy *u* [*i*] w Himalajach. Nazwy europejskich stolic są polskie, jedynie Kowno podano po litewsku Kaunas, choć na rosyjskojęzycznych globusach jest Ковно. Użyte są dwie nazwy Petersburga: Leningród (na mapie, rys. 4) i Leningrad (ros., na sygnecie wydawniczym, rys. 3). Tłumacz wzorował się na zmienionej w 1914 r. nazwie Санкт Петербург na Петроград [Pietrograd], po polsku Piotrogród. A więc analogicznie Leningrad – po polsku Leningród.

Część błędów w nazwach to omyłki drukarskie lub niedopatrzienia, jak jezioro Eye zamiast Erye czy Aiger zamiast Algier. Dużo jest nieścisłości w nazwach anglojęzycznych, francuskojęzycznych czy hiszpańskich. Szesnaście nazw jest kalką rosyjskojęzycznych, jak Pustynia Wiktorii, Liverpul, Stanlywil, Bordo czy Jelloustoński Park. Inna grupa to obecnie nieużywane nazwy, jak Wyspy Faroer (Owczce) czy Hindostan zamiast Indii.

Są też treści typowo propagandowe, jak wyróżnienie Moskwy spośród innych stolic. Podobnie umieszczenie Dnieprowskiej

⁵⁴ S. Gavrilo, *Learning About the Soviet State*, s. 265.

⁵⁵ Tamże, s. 271.

⁵⁶ Tamże, s. 271.

⁵⁷ T. Szumański, *Obecny stan kartografii szkolnej w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne”, 4, 1926, 3, s. 161–167, dyskusja po wystąpieniu, s. 168.

⁵⁸ Tamże, s. 168.

⁵⁹ *Rezolucje uchwalone przez II Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Geografii*, „Czasopismo Geograficzne”, 4, 1926, 3, s. 174.

hydroelektrowni (Dnieprzańskiej Elektrowni Wodnej, okolice Zaporozża, ryc. 6), wybudowanej jako projekt flagowy pierwszej pięciolatki (1927–1932). To pokazywanie dokonań ZSRR, chwalenie się największą hydroelektrownią Europy (do 1956). Równocześnie jest to jedyny obiekt tego typu na mapie. Brak jest chociażby chińskiego Kanału Cesarskiego (Wielki Kanał, kopany od V w. p.n.e., ryc. 3) pomiędzy Nankinem i Hangzhou. Kanał umieścił na globusie z 1932 r. Romer, jednak pominął dniewprowską hydroelektrownię. Inne ważne dla reżimu informacje to choćby niewielkie miasto Stalinogorsk (1934–1961, do 1933 Bobriki, obecnie Nowomoskowsk, obwód tulski), założone zaledwie kilka lat wcześniej (1930), z największymi zakładami chemicznymi w ZSRR (NPO Azot, od 1933). Są też nowe nazwy gloryfikujące przywódcę: Stalińsk (1932–1961, Nowokuźnieck 1931–1932 i od 1961) będący zaledwie osadą, bo prawa miejskie uzyskał w 1939 r., jednak już od 1929 r. był to ważny ośrodek metalurgiczny; Stalingród (ros. Stalingrad 1925–1961, Carycyn do 1925, Wołgograd od 1961); czy też Kirowsk przy kopalni rud apatytu, założony w 1929 r., a w 1934 r. przemianowany z Chibinogorska. Brak jest Łodzi, Krakowa czy Lwowa, natomiast szczególnie licznie reprezentowane są miasta z terenu ZSRR. Wynika to z faktu, że mapa produkowana była na rynek radziecki, a do danego narodu dopasowywano jedynie nakładkę językową. W programie szkolnym w ZSRR w latach trzydziestych XX w. treść polityczna, propagandowa, była coraz bardziej eksponowana. W atlasie geograficznym dla szkół podstawowych z 1934 r. zawarto osobną mapę przedstawiającą „pierwszy plan pięcioletni, który został ukończony w ciągu czterech lat. ZSRR przekształcił się z kraju rolniczego w przemysłowy”⁶⁰. Użycie map, czyli również atlasów czy

globusów, do wpajania młodzieży ideologii kraju sowieckiego było postulowane i wdrażane prawie od początku istnienia Rosji Radzieckiej. Ogłoszony w 1919 r. dekret Włodzimierza Lenina (1870–1924) w sprawie wydawnictw kartograficznych był podstawą do produkcji materiałów o silnym zabarwieniu propagandowym⁶¹. Taki charakter miała też „Mapa przemysłowania” – wielka mozaika o powierzchni blisko 22,5 m², prezentowana m.in. na Wystawie Światowej w 1937 i Nowym Jorku w 1939 r.⁶² Stopniowo zwiększano siłę oddziaływania środków kartograficznych, tworząc z nich doskonałe narzędzie do rozwijania i utrwalania radzieckiego światopoglądu, również poprzez pokazywanie dokonań gospodarczych i przemysłowych oraz perspektyw na przyszłość. Widać to chociażby w publikacji *Географический Атлас СССР для 7-го и 8-го классов средней школы*, czyli *Geograficznym atlasie ZSRR dla szkół średnich*, wydanym w 1951 r.⁶³ Dlatego na omawianym globusie jest tak dużo treści pokazujących rozwój przemysłowy ZSRR.

Zakończenie

Omawiany globus jest przykładem kartografii szkolnej, mającej w Związku Radzieckim kluczowe znaczenie. Wydany w 1935 r., jest również przykładem działań w ramach korektyzacji. W ZSRR dużo czasu i środków poświęcano na wydawanie pomocy kartograficznych dla różnych narodów tworzących imperium. Dopiero w latach trzydziestych XX w. zaprzestano tych działań i nasilono rusyfikację. Nazwy tłumaczone były bezpośrednio z języka rosyjskiego, a nie opracowywane

⁶¹ Tamże, s. 266

⁶² D. Moran, *Soviet Cartography Set in Stone. The „Map of Industrialization”, „Environment and Planning D: Society and Space”, 24, 2006, 5, s. 671, 677.*

⁶³ Atlas opisany w N. Baron, *Visualizing Stalinist Space. The 1951 Geographical Atlas of the USSR for Secondary Schools*, w: *Rethinking Socialist Space in the Twentieth Century*, red. M. Colla, P. Betts, Cham 2024 (St Antony's Series), s. 23–57.

⁶⁰ S. Gavrilova, *Learning About the Soviet State*, s. 276.

przez geografów. Również zarówno proveniencja obiektu, jak i dzieje historyczno-polityczno-społeczne regionu wskazują, że globus nie był ideologicznie obojętny. Jednakże nie był opracowany specjalnie na potrzeby walki propagandowej z Polakami. Była to standardowa pomoc szkolna, przygotowywana w różnych wersjach językowych. W nazwach polskich nie ma prób „demokratyzacji” języka polskiego przez uproszczenie pisowni. Treść mapy nie była w założeniu antypolska, tylko proradziecka. Tłumaczeniem zajmował się prawdopodobnie nie geograf czy kartograf, ale tłumacz. Można przyjąć, że nie miał dużego doświadczenia z obcymi nazwami, bowiem są prostą kalką z języka rosyjskiego.

Niniejsze opracowanie nie wyczerpuje tematu. Konieczne jest skonfrontowanie globusa z radzieckim dorobkiem kartograficznym, szczególnie z zakładów z Leningradu. Ważne będzie uwzględnienie produkcji przeznaczonej dla szkół w ZSRR. Będzie to możliwe w innych realiach politycznych. Zaprezentowano wyniki analiz nawet bez pogłębionych studiów, bowiem jest to cenne świadectwo działań władz radzieckich związanych z korenizacją,

adresowane do grup polskich z terenu ZSRR. Jego proveniencja wpisuje się w trudną i dynamiczną historię Polski i Polaków. Pośrednio jest świadkiem „Operacji polskiej” przeprowadzonej przez NKWD. Po wykonaniu zaplanowanej konserwacji obiekt będzie mógł być udostępniony szerokiej publiczności.

Podziękowania

Opracowanie powstało dzięki przychylności różnych osób. Chciałam podziękować Adamowi Taborskiemu – mojemu Ojcu – za informacje o okręgach polskich i przyrządach dydaktycznych używanych w lwowskich w szkołach podczas drugiej wojny światowej. Był to impuls do zainteresowania się omawianym obiektem. Dziękuję również osobom, które umożliwiły porównania z globusami znajdującymi się za granicą. W opracowaniu skorzystałam z wizerunków obiektów umieszczonych na portalu „W Muzeach”, za co jestem wdzięczna Dyrekcji i pracownikom Muzeum Lubelskiego w Lublinie. Dziękuję również recenzentom za cenne uwagi, szczególnie w przypadku korzystania z innego alfabetu niż łański. ■

Bibliografia – References

- Antoniuk D., *Urszulanki i Sercanki*, „Kurier Galicyjski”, 30 X 2019, <https://kuriergalicyjski.com/urszulanki-i-sercanki/> [dostęp: 16 lutego 2025].
- Baron N., *Visualizing Stalinist Space. The 1951 Geographical Atlas of the USSR for Secondary Schools*, w: *Rethinking Socialist Space in the Twentieth Century*, red. M. Colla, P. Betts, Cham 2024 (St Antony's Series), s. 23–57.
- Devechy S.M., *Sprawozdanie Gimnazjum Realnego i Liceum SS. Urszulanek w Kołomyi z prawem publiczności za rok szkolny 1912/13*, Kołomyja 1913.
- Gavrilova S., *Learning About the Soviet State. The Establishment of Soviet Educational Cartography in the 1920s and 1930s*, „The Cartographic Journal”, 59, 2022, 4, s. 264–279.
- Głębocki H. i in., *„Operacja Polska” NKWD 1937–1938. Losy Polaków w Rosji bolszewickiej i w ZSRR do 1939 roku*, Kraków–Warszawa 2017.
- Iwanow M., *Ilu Polaków było w Związku Sowieckim przed wojną?*, Portal Kresy24.pl, 27 II 2014, <https://kresy24.pl/ilu-polakow-bylo-w-zwiazku-sowieckim-przed-wojna/> [dostęp: 16 lutego 2025].
- Iwanow M., *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939*, Warszawa–Wrocław 1991.
- Kazimierzczuk S., *Polski Rejon Narodowy Załazek siedemnastej republiki*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej”, Pamięć.pl, 10, 2013, <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&copi=89978449&url=https://operacja-polska.pl/download/106/1845/zalazek-siedemnastej-republiki1818.pdf> [dostęp: 16 lutego 2025].
- Klecel M., *Ludobójstwo przed wojenną zagładą. „Operacja polska” NKWD*, „Przystanek Historia”, 11 VIII 2023, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/represje/72120,Ludobojstwo-przed-wojenna-zaglada-Operacja-polska-NKWD.html> [dostęp: 21 stycznia 2025].

- Knapczyk S., *Rozwój i organizacja polskich klasztorów urszulańskich 1857–1980*, Kraków 1980, https://www.osu.pl/uploadfiles/materialy/knapczyk_rozwoj_organizacja_polskich_klasztorow_urszulan-skich.pdf [dostęp: 16 lutego 2025].
- Konopska B., Ostrowski J., *Rola geografów w tworzeniu i rozwijaniu polskiej kartografii szkolnej w okresie międzywojennym i po drugiej wojnie światowej*, w: *Rola geografii w utrwalaniu niepodległej Polski i w jej rozwoju*, red. A. Jackowski, Kraków 2018, s. 185–210.
- Kowalczyk-Heyman E., *Toponomastyka w warsztacie badawczym geografii i historycznej*, „Studia Geohistorica”, 9, 2021, s. 148–174.
- Moran D., *Soviet Cartography Set in Stone. The „Map of Industrialization”*, „Environment and Planning D: Society and Space”, 24, 2006, 5, s. 671–689.
- Novotná E., *Jan Felkl & syn. Továrna na globy / Jan Felkl & Son. A Globe-Making Factory*, Praha 2017.
- Olszewicz B., *Alte Globen in Polen*, „Der Globusfreund”, 15/16, 1966/1967, s. 263–277.
- Pawłowski S., *Geografia jako ważny przedmiot wychowania w duchu państwowym*, Lwów–Warszawa 1938.
- Perkowska A., *Przedradziecka tożsamość narodowa w Azji Centralnej w kontekście polityki narodowościowej ZSRR. Przegląd badań*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, 50, 2015, 1, s. 119–168.
- Piasecka J., *Polskie globusy Ziemi z XIX i XX wieku*, Lublin 2004.
- Połoszejko G., Formela R., *Polskie globusy Ziemi z lat 1856–1954*, Lublin 2023.
- Połoszejko G., Kozica K., *100 globusów na 100-lecie Polskiego Towarzystwa geograficznego. Polskie globusy z XIX–XXI wieku. Kartografowie, wydawcy, producenci*, Lublin–Warszawa 2018.
- Region Polski im. Dzierżyńskiego na Białorusi*, [rubryka „Nowości Geograficzne”], „Wiadomości Geograficzne”, 4, 1932, s. 210.
- Rezolucje uchwalone przez II Ogólnopolski Zjazd Nauczycieli Geografii*, „Czasopismo Geograficzne”, 4, 1926, 3, s. 171–176.
- Romer E., *Powszechny atlas geograficzny*, Lwów 1938.
- Sawicki L., *Polskie słownictwo geograficzne*, t. 1: *Terminologia regionalna ziem polskich, uchwalona i polecona przez Zjazd Geograficzny, zorganizowany staraniem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Krakowie*, Kraków 1922, s. 3–4.
- Szumański T., *Obecny stan kartografii szkolnej w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne”, 4, 1926, 3, s. 161–167, dyskusja po wystąpieniu s. 168–169.
- Taborska M., *Globusy polskie. Polskojęzyczne globusy Ziemi 1840–2006*, Kraków 2006.
- Taborska M., *Polskojęzyczne globusy doby nowopolskiej i ich krajowi wydawcy*, „Opuscula Musealia”, 28, 2021, s. 91–135.
- Динерштейн Е.А., *100 лет назад было создано Центральное издательство народов СССР*, „История и Общество”, 30 IV 2024 // Динерштейн Е.А., *100 let nazad bylo sozdano Central'noe izdatel'stvo narodov SSSR*, „Istoriâ i Obščestvo”, 30 IV 2024, https://www.nash teatr-com.translate.google.com/202-4/04/30/100-let-nazad-bylo-sozdano-centralnoe-izdatel'stvo-narodov-sssr/?_x_tr_sl=ru&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=wapp [dostęp: 5 stycznia 2025].
- Издательская деятельность Картографического заведения А.А. Ильина*, „Российская Национальная Библиотека” // *Izdatel'skaâ deâtel'nost' Kartografičeskogo zavedeniâ A.A. Il'ina*, „Rossijskaâ Nacional'naâ Biblioteka”, https://expositions.nlr.ru/map_ilyin/ [dostęp: 15 stycznia 2025].
- Калинин В.А., *Алексей Алексеевич Ильин*, „Большая российская энциклопедия”, 2004–2017 // Kalinin V.A., *Aleksej Alekseevič Il'in*, „Bol'saâ rossijskaâ ênciklopediâ”, 2004–2017, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2005213 [dostęp: 15 stycznia 2025].
- Картографическое заведение А. Ильина*, „Новости Музеев” // *Kartografičeskoe zavedenie A. Il'ina*, „Novosti Muzeev”, <http://www.museum.ru/N18713> [dostęp: 15 stycznia 2025].
- Кусов В.С., *Ильин Алексей Афиногенович*, „Большая российская энциклопедия” // Kusov V.S., *Il'in Aleksej Afinogienovič*, „Bol'saâ rossijskaâ ênciklopediâ”, 2004–2017, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2005225 [dostęp: 15 stycznia 2025].
- Прокофьева Н., *В глубинке Коми хранится глобус начала XX века*, „Дзен”, 10 IX 2020 // Prokofeva N., *V glubinke Komi hranitsâ globusnačala XX veka*, „Dzen”, 10 IX 2020, <https://dzen.ru/a/X1XFF-fdJUSjkQG6D> [dostęp: 16 grudnia 2024].

Aukcje internetowe:

<https://www.dvaveka.ru>

<https://meshok.net>

<https://violity.com/ua>

Netografia

<https://www.demoscope.ru>
<https://kuriergalicyjski.com>
<http://www.museum.ru>

<http://stanislawow.net/historia/urszulanki.htm>
<https://urszulanki.pl/zgromadzenie/o-nas/historia>
<https://wmuzeach.pl> ■

A Polish-Language Globe Published in the Interwar Period in Leningrad (St. Petersburg): Teaching Aid or Political Tool?

Summary

The globe published by the First Cartographic Factory of the All-Union Cartographic Enterprise in Leningrad (now St. Petersburg) in 1935 has been preserved in Jagiellonian University Museum. It is the only Polish-language globe published outside of Poland for the period between 1918 and 1939. The map is physical, at a scale of 1:50,000,000, with capitals and major cities marked. The object was compared with other globes published in the Soviet Union (Table 1). The globe in question was created in connection with the existence of two Polish nationality districts in the USSR. Together with the globe published in the Komi language (1925–1927), it exemplifies the idea of *korenizatsia* aimed at the various nationalities of the Soviet Union. National language textbooks and school tools were prepared for use. The names on the map are Polish, but the signature and publishing data are

Russian. No Polish geographical terminology was used; instead, geographical names were translated directly from Russian. This is evidenced by the preserved Cyrillic letter in three place names. Fifty-one names that deviated from those currently in use were identified and compared with other Polish-language globes from the interwar period and with Russian terminology (Table 2).

Not only is Moscow distinguished from other capitals, but numerous cities important to the USSR's economy and politics are depicted, such as the Dnieper Hydroelectric Plant. The map's content is a Soviet propaganda interpretation intended for schools in the various nations that comprised the USSR. The school aids and textbooks that remained after the liquidation of the Polish national districts were used during World War II for schools in the areas occupied by the USSR. ■

Małgorzata Taborska – dr, biolog, geodeta, muzealnik. Od 2004 r. opiekun kolekcji instrumentów naukowych w Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, kustosz dyplomowany. Główne zainteresowania badawcze: historia nauki przez pryzmat rozwoju instrumentów naukowych. Zajmuje się historią nauk przyrodniczych i matematycznych, rozwojem instrumentów naukowych, ich wykorzystaniem w nauce, praktyce i dydaktyce. Kurator sześciu wystaw naukowych, a także artykułów, książek i wystąpień konferencyjnych na ten temat. (malgorzata.taborska@uj.edu.pl)

Małgorzata Taborska – PhD, biologist, surveyor, certified museum curator. Since 2004, she has been the curator of the scientific instruments collection at the Jagiellonian University Museum in Krakow. Main research interests: history of science through the prism of the development of scientific instruments; deals with the history of natural and mathematical sciences, the development of scientific instruments, and their use in science, practice, and teaching. Curator of six scientific exhibitions, as well as articles, books, and conference presentations on the subject. (malgorzata.taborska@uj.edu.pl)